

Minden a szavakkal kezdődik

Népszabadság • 2004. április 15. • Szerző: Magyar Bálint

Nem a vagonajtó csapódása, nem a csendőrök káromkodása, nem is a megkínzottak jajveszékelése. Nem ezek az első hangok. Kulturált urak: politikusok, újságírók, közgazdászok, statisztikusok választékos szavaival, gördülékeny mondataival kezdődött minden. Újságcikkekben, könyvekben, tanulmányokban leírt, politikai gyűléseken tartott beszédekben elhangzott, könnyen emészthető, minden bajra magyarázatot nyújtó gondolatmenetekkel a „káros zsidó befolyásról”, a „magyar életerőt elszívó idegen parazitákról”.

Apám története

Más idők, más szavak: „Nincs vallásfelekezet, melyből szabadságharcunkban hősök és dúsan áldozók nem támadtak volna: alig van népfaj, mely a zsidókat húségben és munkásságban nemzeti háborúnk körül felülhaladná; a jogegyenlőség kimondás újjászületésünknek egyik szükséges következménye s midőn azt a mózesvallásúakra alkalmazzuk, az emberi és polgári kötelesség egyszerű teljesítésén túl, a hazafiúi érdemet jutalmazzuk meg.” Ükapám, Szemere Bertalan, Magyarország második felelős kormányának miniszterelnöke indokolta így a zsidók egyenjogúsításának szükségességét 1849 nyarán. Kevés kérdés volt, amelyben a szabadságharc egyik vezetője, Szemere, és egyik eltiprója, Haynau tábornok egyetértett, ám a zsidóság szerepe a szabadságharcban ezek közé tartozott. Az osztrák tábornok a következő megjegyzéssel vetett ki hadisarcot az elfoglalt magyar városok zsidó lakosaira: „A Magyarországon levő izraelitáknak legnagyobb része érzelmeik és gonosz cselekvésmódjuk által az ottani forradalmat, mely az ő közreműködésük nélkül soha nem nyerhetett volna kiterjedést, előmozdították.” A magyar országgyűlés lépése, amellyel 1849 júliusában megadta a magyar zsidóknak az egyenlő jogokat, már csak tisztán morális állásfoglalás volt. A szabadságharc végnapjait élte, a gesztus semmilyen kézzelfogható katonai, politikai előnyt nem ígért: a meggyőződés és becsület diktálta így.

Az 1867-es kiegyezés és az erre épülő duális államrend liberális politikája nem feledkezett meg a zsidók egyenjogúsításáról. Ettől kezdve a magyar állam fél évszázadon keresztül nem tett különbséget polgárai között azok vallási meggyőződése alapján. Másik ükapám, Kürthy József a liberális politikát megvalósító Szabadelvű Párt képviselőjeként foglalt helyet a Parlamentben, mikor fia, Emil dédapám fiatal újságíróként az előítéletek legyőzéséhez elvezetésű skót rítusú szabadkőműves-páholy tagja lett. Ebben az időszakban a hírhedt antiszemita Istóczy Győző egy-egy zsidóellenes kirohanása után a képviselőtársak dühös kiáltásai vagy éppen gúnyos kacaja közepette, megszegyenülten volt kénytelen leülni. Ekkor a magyar liberalizmus még a zsidók egyenjogúsítását zászlajára tűző francia köztársasági eszmének is például szolgálhatott volna. A rituális gyilkossággal, vérváddal meggyanúsított ártatlan magyar zsidókat az 1883-as tiszaezlári perben felmentették, míg másfél évtizeddel később Alfred Dreyfust, a francia hadsereg vezérkari kapitányát zsidó származása miatt hamis vádak alapján megfosztották uniformisától, és életfogytiglani száműzésre ítélték. A XIX. század végi Magyarországon normává vált a jogállamiság és a tolerancia. A helyzet hamarosan megváltozott: Franciaországban az új évszázadban rehabilitálták Dreyfust, Magyarországon viszont megjelentek azok a fajpróféták, akiknek eszméi a Horthy-rendszer ideológiai fundamentumát képezték. A nemzet modernizálásában jelentős szerepet játszó, a magyar kultúrához ezer eltéphetetlen szállal kötődő, azt felbecsülhetetlen kincsekkel gazdagító zsidókat ők árulónak, idegennek, ellenségnek bélyegezték.

Apai nagyapám, Magyar Elek a Horthy-korszakban felelős szerkesztőként dolgozott az Est lapbirodalomhoz tartozó Magyarország című napilap élén. A hivatalos kultúrpolitika gyanakvással figyelte ezt is és a többi Est-lapot is, a szélsőjobboldal pedig „zsidólapként” ostromozta. „Őskeresztény” nagyapám Ínyesmester álnéven egyben irodalmi kontextusba ágyazott recepteket is közölt a Pesti Naplóban az olvasók nagy gyönyörűségére. Évekkel később – ahogyan egy irodalmi visszaemlékezésből kiderül – az éhező munkaszolgálatosok ábrándozva idézgették az Ínyesmester írásait.

Nagyapám saját példáján tapasztalhatta, hogy Magyarországon a nyilvános, mocskolódo zsidózáshoz sokaknak nem volt szükségük zsidótörvényre. 1937-ben a Magyar sajtó igazi arca című szélsőjobboldali kiadványban „lezsidózták”. A pamfletet Szálasi későbbi sajtófőnöke, Fiala Ferenc szerkesztette. A „társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” szóló törvényjavaslatot, közismertebb néven az első zsidótörvényt pár hónappal később terjesztették a képviselőház elé, amelyet zsidóellenes jogszabályok egész sora követett.

Amikor édesapám, Magyar Bálint gyerekkorában vidéken nyaralt, nagyapám naponta küldte neki a Magyarország legfrissebb számait. Néhányan azon is csodálkoztak, hogy egy tízéves fiú újságot olvas, azt pedig

már végképp nem értették, miért éppen „zsidólapot”. Édesapám 1927 és 1931 között irodalmat és művészettörténetet tanult Budapesten. Később többször mutatta nekem az egyetemi zsidóveréseket tiltó rektori plakátokat. Volt azonban, akit az egyetemi zsidóverés nem zavart. Amikor ezt a tekintélyes, tudós férfiút újságírók kérdezték az egyetem falai között dúló antiszemita erőszakról, így felelt: „Nem zavar a láрма, mert úgylis a tengerről felelnék, és így e zajongás megfelel a tenger lármájának.” A professzort Teleki Pálnak hívták, kétszer is ült Szemere Bertalan miniszterelnöki székében. Nevéhez fűződik az 1920-as numerus clausus törvény, amely megsemmisítette az elődje által olyannyira szorgalmazott polgári jogegyenlőséget Magyarországon, valamint a második zsidótörvény elfogadtatása és a harmadik előkészítése. Ez utóbbi megtiltotta a zsidók és nem zsidók közötti házasságot és nemi kapcsolatot.

Apámat azonban sem Teleki, sem a fajvédelmi törvény nem tudta megakadályozni abban, hogy 1944 januárjában elvegye azt a nőt, akit szeretett, bár első felesége, Éva kereszténynek, édesapja zsidónak minősült. Az esküvői tanúk közül ketten zsidók voltak, ketten keresztények. Édesapám iskolai barátját és munkaszolgálatos egykori katonatársát hívta tanúskodni. 1944-ben apám a magyar légvédelem fényszórós hadnagya, civilben az Operaház titkára volt. Apám halála után mesélte el Éva, hogyan vitt rendszeresen élelmet az Európában utolsóként felállított budapesti gettóban éhező apósának és hamis keresztleveleket más rászorulóknak.

Anyám története

Anyai nagyanyámnak, Klein Rózának és családjának magyar zsidóként nem volt maradása a román uralom alá került Kolozsváron. 1928-ban mindannyian Budapestre költöztek. Nagyanyám, mert szülei nem engedték, hogy román szerelméhez menjen férjhez, ekkor már az első világháború magyar katonájának, Schwarcz Dezsőnek lett a felesége. Házasságukból született Eta, Albert és édesanyám, a képen látható Olga. A fénykép, amelyet húsz éve hordok magammal, 1944 kora nyarán készült: fiatal, szőke lány, mosolyog, vállán ballonkabát, rajta sárga csillag. A magyar kormány ekkor, minden idők legnagyobb háborújának ötödik évében nyilvánította anyámat, a Mester utcai Kereskedelmi Középiskola III. osztályos tanulóját a nemzet ellenségének, akinek megjelölése és deportálása az egyik legfontosabb stratégiai-politikai céljá vált.

Anyám a nyilasuralom alatt kétszer került a halál közvetlen közelébe. Először október 16-án, Szálasi hatalomátvételének másnapján, amikor a terror elöntötte a főváros utcáit. A nyilasok leterelték őket a pincébe, és testi motozással valamennyi holmijukat elvették. Itt talált rájuk kifosztva nagyapám, Schwarcz Dezső, aki megszökött a délvideki munkaszolgálatból. Éjjel, néhány órával később SS-ek és nyilasok egy csoportja az egész családot kizavarta a házból. A Dob utcán ötös sorokba állított több száz embertől ezúttal személyes tárgyaikat rabolták el: „Maguknak erre már úgy sincs szükségük.” A menet a Duna-part felé indult. Ekkor megjelent egy máig azonosíthatatlan külföldi diplomata, és megmentette őket a kivégzéstől. Nem sokkal később a család az óbudai téglagyárba került. A szövetségesek bombatámadásai miatt vagonokban deportálni már nem lehetett, a zsidókat tehát gyalog hajtották az osztrák határ felé. A család életét azok a Vadász utcai „Üvegházból” származó svájci menlevelek mentették meg, melyeket anyám öccse, Albert szerzett. Nagyapám megszökött a téglagyárból. Anyámékat később volt osztályfőnöke bújtatta, majd egy védett ház kétszobás lakásában húzták meg magukat 72 sorstársukkal. Ennek ellenére újra a nyilasok kezébe kerültek. Anyámat nagyanyámmal és nagynénémmel már a Duna-partra terelték, amikor egy orosz légitámadás miatt a nyilasok – a kivégzések megszakítva – szétfutottak, anyámék pedig elmenekültek.

A vidéki rokonok sorsa másként alakult. Ők, akárcsak a félmillió vidéki zsidóság többi tagja, áldozatul estek a holokauszt leggyorsabb deportálási akciójának. A Gestapo zsidóügyi osztályának vezetője, Eichmann azért érkezett Magyarországra, hogy megdöntse az SS deportálási „rekordját”. Ezt addig az osztrák származású Hermann Höfle tartotta, aki a náci hatalmának tetőpontján, 1942 nyarán 53 nap alatt 275 ezer zsidót hurcoltatott a varsói gettóból a treblinkai haláltáborba. Két évvel később, a folyamatosan romló katonai helyzet ellenére Eichmann ezt a „teljesítményt” akarta túlszárnyalni, de az ország területén szétszóródva élő majdnem 800 ezer magyar zsidót 150 fős egységével egyedül nem lett volna képes csillaggal megjelölni, gettóba zárni, és deportálni. A magyar közigazgatás, a rendőrség és a csendőrség közreműködése nélkül Eichmann-nak erre esélye sem volt. Budapestre érkezve azonban az új, kollaboráns Sztójay-kormány belügyi vezetőivel, Endre Lászlóval és Bakó Lászlóval tárgyalhatott, akiket a megszállás után nem véletlenül neveztek ki (a helyén maradó Horthy beleegyezésével) államtitkárrá. Endre Pest megye hírhedten antiszemita alispánjaként már 1941-ben kitiltotta a zsidókat a fürdőkből és a strandokról, de rendeletét hosszas huzavona után az akkori belügyminiszter még megsemmisítette. Bakó, a volt csendőrtiszt, az egyik nyilasfrakció vezetőjeként így nyilatkozott a parlamentben az 1942 elején Újvidéken és környékén lezajlott mézszárlásról: „...a magyar nép öntudatára ébredt és talán túlment a határon...és életét vesztette talán egy vagy két ártatlan zsidó vagy szerb”. (A hivatalos magyar adatok szerint a honvédek és csendőrök partizánellenes razzia ürügyén 3340, zömében szerb és zsidó civil polgárt gyilkoltak le, köztük 729 nőt és 147 gyermeket.)

Ilyen partnerekkel Eichmannéknak nem volt nehéz dolguk, és Magyarország „zsidótlításának” koncepciója hamarosan elkészült. De ne tévedjünk: Sztójay, Endre, Bakó és társaik csak a parancsokat adták, a végrehajtás azonban a jegyzők, vasutasok, rendőrök, csendőrök, jogászok, szolgabírók, összesen mintegy 200 ezer olyan ember feladata volt, akik ekkor már évtizedek óta azt hallották, hogy minden baj okozói a zsidók. Ők voltak azok, akiket már megmérgezték a szavak. Ők voltak azok, akik 1938 óta átültették a gyakorlatba az újabb és újabb zsidótörvények egyre szigorúbb előírásait. Miért álltak volna éppen most ellen, miért szabotálták volna éppen ezeket a parancsokat? Már jóval 1944 előtt hozzászókhattak ahhoz, hogy a zsidók másodrendű állampolgárok, akiket az egymást követő kormányok újabb és újabb jogoktól fosztanak meg. A deportálás nem a vagonokkal kezdődik. Éppen ellenkezőleg: a magyarországi pályaudvaron 1944-ben álló vonat az utolsó előtti

stáció, az oda vezető úton az első lépést az embereket faji alapon megkülönböztető ideológia elfogadása jelenti. A magyar hatóságok még a németeket is elkápráztatták teljesítményükkel. A gettósítás április 16-án kezdődött, és néhány hét alatt százezreket zsúfoltak lezárt városrészekbe, téglagyárakba, malmokba. Nagypám testvére, Schwarcz Margit, sógora, Grósz Lajos és unokatestvére, Bözsi néni férjével, Kurtág Lajossal persze nem voltak tisztában azzal, hogy a kollaboráns kormány meg akarja valósítani a „zsidómentes Magyarország” régi álmát. Ők a sárga csillag szégyenét érezték és a szomszédok közömbös viselkedése miatti védtelenséget, majd azt a döbbenetet, hogy néhány nap alatt egy élet munkáját kobozhatja el tőlük az az állam, amelynek ők is polgárai voltak.

A legrettenetesebb csak ezután jött. Június második felében a békéscsabai dohánygyárban kialakított gyűjtőtáborba terelték őket. Itt – mint a legtöbb magyar gettóban és gyűjtőtáborban – éhezés, szörnyű körülmények, a csendőrök puskatusa, a testüregekre kiterjedő motozás (nehogy a zsidó bármit is elrejtessen a „nemzeti vagyonból”), majd a deportálás várt rájuk. Június 26-án 3100 társukkal együtt hajtották őket vagonba.

Többnapos vagonút étlen-szomjan, állva, összepréselve, egyetlen falat étel vagy korty víz nélkül, a lassan megtévelyedők üvöltését és a haldoklók nyöszörgését hallgatva, pokoli forróságban és bűzben. Ezután akár megváltásnak is tűnhetett, amikor végre kinyílt a toloajtó. Valószínűleg június 28-án vagy 29-én érkeztek meg Birkenaubá. A transzporttal érkező emberek többsége, mint mindig, ezúttal is a gázkamrák felé indult. Sosem fogom megtudni, hogy rokonaim túléltek-e a szelekciót, és ha igen, akkor hol, mikor és milyen körülmények között haltak meg. Egy bizonyos, tőlük nem kérdezhettem meg. Egyikük sem tért vissza.

Oszthatatlan identitás

1945 januárjában Budapesten anyai nagypám, Schwarcz Dezső magára mutatva magyarázta egy orosz katonának, hogy ő „jevrej”, vagyis zsidó. A felszabadító válasz helyett két pofon kíséretében húzta le róla bőrkabátját. Az ilyen incidensek azonban nem változtattak azon a tényen, hogy a pesti gettó lakói életüket köszönhették a Vörös Hadseregnek.

Az új kormány hatályon kívül helyezte a zsidóellenes törvényeket, de a háború végét újabb csalódások követték. A Birkenauban meggyilkolt Bözsi néniék mezőberényi házáat 1944-ben elvették, és 1945-ben az újjászerveződő Független Kisgazdapártnak utalták ki. Édesanyámék kétszobás József utcai lakását egy olyan kisnyilas kapta meg, aki a felszabadulást követően – mint annyian mások – fordított egyet a köpönyegen. Nagypám hiába reklamált a kerületi orosz katonai parancsnokságon. Az orosz tiszt közölte: választhat, elköltözik vagy malenykij robot és Szibéria.

Édesapám a háború után a Nemzeti Színház főtitkáráként ismerte meg szintén ott dolgozó édesanyámat. Anyám ekkorra már Siklósra magyarosította a nevét, és a hitközség méltatlankodása ellenére – a családból egyedül – kikeresztelkedett. Mint oly sokan mások, ő is felejteti akart, nem beszélt életének második világháborús szakaszáról, el akart menekülni mindattól, ami „zsidó”. Szüleim 1950-ben házasodtak össze. Magam 1952-ben születtem. Megkereszteltek, katolikusnak. Nem hívő apám úgy gondolta, legjobb, ha felnőttként magam döntök hitem felől. Ha néhány évvel korábban érkezem, ez nem érdekelte volna a kollaboráns magyar kormányt, és ahogy Kertész Imre fogalmazott, saját hazám „törvényes hatóságai ... államközi keretek közt, lepecsételt áruszállítmány formájában egy idegen nagyhatalomnak, kifejezetten a meggyilkoltatás céljára” adtak volna át. Engem, a keresztény vallású, de nem hívő, félig zsidó egészen magyart, aki szerint az ilyen önfelosztó önmeghatározásoknak csak családtörténeti jelentősége lehet. Identitásomat tekintve ugyanis az efféle szétszalasztást, rétegbontást ugyanúgy nem lehet megtenni, mint szétválasztani az anyai és az apai vért.

Tavaly télen egy csoportnyi magyar diákot kísértem egy másik magyar tragédia helyszínére, Voronyezsbe. Azon gondolkoztam, hogy a nemzet emlékezetében mi különbözteti meg egymástól Voronyezst és Auschwitz-Birkenaut. Mindkét helyen magyarok százezrei „nyugszanak”, hosszú évtizedeken keresztül egyik traumáról sem lehetett nyíltan beszélni. A doni katasztrófa talán azért él elevebben a magyar családok köztudatában, mert itt egyes családtagok, apák, fiúk, férjek, testvérek estek el, akiknek emlékét a megmaradottak ápolják. Auschwitz-Birkenauban viszont egész közösségeket, teljes családokat irtottak ki, és az esetek többségében nem maradt senki, aki az áldozatokért gyertyát gyújthatott volna. Lehet, hogy így van, de ez akkor is csak az egyik ok.

Voronyezs – gyász. Auschwitz – gyász és egyben olyan felelősség, amellyel nem könnyű együtt élni. Nehéz megérteni, hogy a magyar állam megtagadta, meghurcolta, kifosztotta és a halálba küldte sok százezer polgárát. Hiába a több ezer, talán több tízezer bátor ember, aki életét is kockára téve mentette az üldözötteket, mégis nehéz feldolgozni azt a tényt, hogy a magyar társadalom többsége passzívan nézte honfitársai kálváriáját, és sokan boldogan csaptak le a zsidó javakra. Nehéz felfogni, hogy ami történt, nem néhány bűnöző magánakciója volt, hanem egy hosszú folyamat betetőzése, amelyért felelős a magyar politikai elit, az értelmiség és a társadalom nem elhanyagolható része. Nem a mi vétünk, ami történt, de nekünk kell szembenézniük vele. Nem vigasztalhatjuk magunkat azzal, hogy a zsidóságot más országokban is elpusztították, ne azt emlegessük, hogy a francia rendőrség, a holland hivatalnokok, a baltikumi vagy éppen ukrán SS-önkéntesek és a lengyel kollaboránsok segítségével a náci másol sem irhatták volna ki a zsidókat.

Kollektív bűnösség nincs, és nem is lehet, az utódok nem tehetők felelőssé a 60 éve történelemért. De egyéni felelősség van. Nekünk az a felelősségünk, hogy emlékezzünk és kimondjuk hangosan és érthetően: sok

százezernyi egyéni megalkuvásból, irigységből, gyávaságból, bűnből és rosszindulatból állt össze az a tragédia, amely 1944–1945-ben bekövetkezett. A múlt feldolgozását nem alapozhatjuk felejtésre és újabb hazugságokra. Mondjuk tehát el, hogy mi történt 60 éve ebben az országban. Mondjuk el gyerekeinknek, a következő generációknak, hogy hat évtizede magyarok üldöztek, aláztak és gyilkoltak meg magyarokat egy gonosz és értelmetlen ideológia alapján. Tegyük meg azért, hogy azok a bizonyos kódolt vagy egyértelmű szavak soha többé ne vezethessenek a vagonajtó csapódásához.

A nemzeti emlékezetnek legyen kitörölhetetlen eleme, hogy a holokauszt magyar tragédia, hiszen minden tizedik áldozatát – azaz jóval több mint félmillió magyar zsidót és romát – magyar állampolgárként ölték meg. A legnagyobb náci megsemmisítő tábor minden harmadik áldozatát a náciknak segédkező magyar kormány parancsára a magyar hatóságok deportálták Magyarországról, s bár Auschwitz-Birkenauban nincsenek sírok, ez a hely történelmünk legnagyobb magyar temetője.

Magyar Bálint
oktatási miniszter